

Immanuelio Kanto iššūkis politikos mokslui

Alvydas Jokubaitis

Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų instituto profesorius
El. paštas: alvydas.jokubaitis@tspmi.vu.lt

Linas Jokubaitis

Lietuvos kultūros tyrimų instituto mokslo darbuotojas
El. paštas: linasjokubas@gmail.com

Santrauka. Straipsnio tikslas – įrodyti Kanto filosofijos nesuderinamumą su empiriniu politikos mokslu. Šio mokslo nebuvimas Kanto grynojo proto struktūroje yra ne istorinių aplinkybių nulemtas atsitiktinumas, o svarbus jo pažiūrų elementas. Dėl moralės dominavimo praktinio proto koncepcijoje empiriniam politikos mokslui neatsirado vietos. Pirmą, gamtos mokslo principų taikymas politikai reikštų neleistiną jos demoralizaciją. Antra, empirinis politikos mokslas iškreiptų politikos supratimą. Trečia, atskirta nuo moralės politika prarastų ontologiją. Ketvirta, faktus pažinti siekiantis empirinis politikos mokslas nesupranta idėjų vaidmens, t. y. neskiria empirinių ir konceptualių veiksmų. Penkta, šis mokslas asmenį paverčia padariniu. Šešta, nuo dorovės atskirtas politikos mokslas iškreipia praktinio proto supratimą.

Reikšminiai žodžiai: Kantas, politikos mokslas, politika, moralė, praktinis protas.

Immanuel Kant's Challenge to Political Science

Summary. The aim of the paper is to prove the incompatibility of Kantian philosophy with empirical political science. The nonexistence of such a science in Kant's structure of reason is not a coincidence that was determined by historical contingencies, it is a necessary position of his teaching. The domination of morality in Kant's conception of practical reason does not leave any room for empirical science of politics. Firstly, introduction of methods borrowed from the natural sciences would lead to the demoralization of politics. Secondly,

Received: 24/12/2021. **Accepted:** 14/02/2022

Copyright © 2021 Alvydas Jokubaitis, Linas Jokubaitis. Published by Vilnius University Press.

This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

empirical science of politics deforms our understanding of politics. Thirdly, when politics is divorced from morality it loses its ontological foundation. Empirical science of politics that only attempts to investigate facts is incapable of understanding the role of ideas and for this reason does not distinguish between empirical and conceptual factors. Such a science does not recognize the human person as a free subject of morality and sees him as a consequence of external factors. Finally, political science that is divorced from morals deforms understanding of practical reason.

Keywords: Kant, political science, politics, morality, practical reason.

Ivadas

Kantas neižvelgė skirtumo tarp politinės filosofijos ir politikos mokslo. Jam politinė filosofija buvo tapati politikos mokslui. Jo laikais dar nebuvo atskiro su politine filosofija konkuruojančio empirinio politikos mokslo. Nors pozityvizmas nėra vienintelis filosofinis šio mokslo aiškinimas, ši filosofija geriausiai atspindi nefilosofinio politikos mokslo intencijas. Leo Straussas kalbėjo apie dviejų – filosofinio ir nefilosofinio – politikos mokslų konkurenciją¹. Šiame straipsnyje sąvoka „politikos mokslas“ apibūdina empirinį politikos mokslą. Trumpai galima nurodyti pagrindinius šio mokslo bruožus: 1) žinios apie politiką turi būti išvestos iš stebėjimu nustatytų empirinių faktų, vengiant kokių nors platesnių filosofinių spekuliacijų; 2) faktai turi būti nustatyti be išankstinių pasaulėžiūrinių prielaidų, juos griežtai atskiriant nuo vertybių; 3) svarbiausias dalykas yra pažinimo metodas; 4) tyrinėjimas turi apsiriboti ryšiais tarp atskirų kintamiesiems prilygintų reiškinių ir neturi apimti klausimų apie visumą bei metafizinis principus; 5) gamtos mokslai yra pagrindinis politikos mokslo formavimo orientyras. Kanto požiūrio į politikos mokslą kontekste nėra prasmės nurodinėti ryškiausių šio mokslo atstovų pavardes, nes jis atmetė pačią šio mokslo idėją. Vokiečių filosofas ginčijo ne atskirus politikos pažinimo trūkumus, bet empirinio politikos mokslo koncepciją.

¹ L. Strauss, *What is Political Philosophy?* (Chicago: The University of Chicago Press, 1959), 14.

Niekas iš Kanto tyrinėtojų jo politikos sampratos nesiejo su šiam autoriui nepažįstamu empiriniu politikos mokslu². Vokiečių filosofas rėmėsi Newtono fizikos samprata ir niekada nekalbėjo apie kokios nors „socialinės fizikos“ galimybę. Kol kas nebandyta išsiaiškinti, kaip *Grynojo proto kritiką* gamtos mokslo samprata grindęs Kantas reaguotų į empirinį politikos mokslą. Remiantis dabartine mokslų klasifikacija, jis domėjosi dviem socialiniams mokslams priskiriamomis disciplinomis – teise ir politika. Tačiau iškart būtina pridurti, jog tai darė kaip filosofas, o ne kaip empirinio politikos mokslo atstovas. *Grynojo proto kritikoje* jis nekalba apie empirinį politikos mokslą, o *Praktinio proto kritika* padeda suprasti šio dalyko priežastį. Straipsnio tikslas – įrodyti, kad Kanto filosofija ne tik nenumato vietos empiriniam politikos mokslui, bet ir atmėta jo galimybę. Šis autorius netikėjo empirinio politikos mokslo sugebėjimu užtikrinti moksliško standartus. Dabartinis empirinis politikos mokslas, arba politinė sociologija, funkcionuoja atmesdamas pagrindines Kanto transcendentalinės filosofijos prielaidas³. Šio autoriaus požiūrį į vėliau atsiradusį politikos mokslą galima rekonstruoti remiantis jo pažinimo, mokslo ir praktinio proto sampratomis. To darymas nėra siekis priskirti jo paties nesuformuluotą požiūrį. Kantas turėjo aiškias mokslo, praktikos, moralės ir politikos sampratas, leidžiančias patikimai rekonstruoti jo požiūrį į vėliau atsiradusį empirinį politikos mokslą. Jis politikos pažinimą suvokė kaip išimtinai filosofinį daly-

² Alix A. Cohenas nagrinėja Kanto laisvės sampratos ir humanitarinių mokslų santykį. A. Cohen, „Kant’s Concept of Freedom and the Human Sciences“, *Canadian Journal of Philosophy* nr. 1 (2009): 113–135; Susan Stedman Jones analizuoja Kanto poveikį skirtingoms sociologijos tradicijoms, ypač pozityvizmui, fenomenologijai ir egzistencializmui. Ji aptaria Émile’io Durkheimio ir Maxo Weberio požiūrį į Kantą. Susan S. Jones, „Kantian Philosophy and Sociological Methodology“, *Sociology* nr. 1 (1980): 99–111; W. B. Gallie analizuoja Kanto proto ir politikos santykio sampratą; W. B. Gallie, „Kant’s View of Reason in Politics“, *Philosophy* nr. 207 (1979): 19–33; Algimantas Valantiejus užsimena apie Kanto „mokslinės metafizikos“ ir sociologijos ryšį. A. Valantiejus, *Kritinis sociologijos diskursas. Tarp pozityvizmo ir postmodernizmo* (Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2004), 336.

³ Kalbama apie sociologijos metodologiją, o ne atskirų Kanto filosofijos idėjų poveikį šios disciplinos raidai. Kanto filosofijos įtaką patyrė Auguste’as Comte’as, Karlas Marxas, Emile’is Durkheimas, Maxas Weberis ir daugelis kitų sociologijos kūrėjų.

ką, be kokių nors pretenzijų į empirinį mokslą. Su dabartinio empirinio politikos mokslo atstovais Kantas nesutartų ne dėl jų pažinimo ribotumo, bet dėl politikos ir to, ką jis suvokė kaip mokslą, nesuderinamumo. Tai daug platesnė empirinio politikos mokslo kritika negu įprastinis jo metodologijos ribotumo įrodinėjimas.

Neįvykusi diskusija

Kanto laikais nebuvo nuo politinės filosofijos besiskiriančio politikos mokslo, jo atsiradimas siejamas su Auguste'o Comte'o vardu. Vis dėlto ši istorinė aplinkybė nėra neįveikiama kliūtis, trukdanti rekonstruoti filosofo požiūrį į mokslinį politikos pažinimą. Kadangi sociologija savo moksliskumą formavo pagal gamtos mokslų kano-nus, Kanto įsitikinimu, politikos mokslas turėtų atitikti *Grynojo proto kritikoje* pateiktą pažinimo sampratą⁴. Tai, ką jis sako apie gamtos mokslus, turėtų tikti ir politikos mokslui, tačiau Kantas nekalba apie gamtos mokslus mėgdžiojantį politikos mokslą. Jis nesuvoktų šio pamėgdžiojimo prasmės. Empirinio politikos mokslo nebuvimas jo darbuose turi ne tik istorinę priežastį⁵. Kantas vengė kalbėti apie gamtos mokslų modelį atitinkantį politikos mokslą. Tai jo nusistatymo prieš praktinio proto srities klausimų perkėlimą į empirinius mokslus dalis. Kanto nuomone, empirinis politikos mokslas yra neįmanomas dalykas. Jo praktinio proto koncepcija pagrįsta moralės pirmenybės idėja. Praktikos reikaluose moralė vaidina daug svarbesnį vaidmenį negu mokslas. Kantas į politiką žvelgė iš moralės perspektyvos. Gamtos mokslus pamėgdžiojančio mokslo skverbimąsi į politiką jis apibūdintų kaip praktinio proto kolonizaciją. Empirinis politikos mokslas, arba politinė sociologija, į jo apmąstymų akiratį

⁴ Nors po Kanto atsiradęs empirinis politikos mokslas netraktuojamas kaip sociologija, tarp šių disciplinų galima dėti lygybės ženklą.

⁵ Žodis „empirinis“ yra labiau politikos mokslininkų bendruomenėje nusistovėjęs terminas, o ne vykusi politikos mokslo charakteristika. Politikos filosofų samprotavimai taip pat pagrįstai gali būti vadinami empiriniais. Remiantis Kantu, galima teigti, kad empirinio politikos mokslo atstovams labiau rūpi tyrinėjimo metodai, o ne politika.

nepateko ne tik dėl istorinių aplinkybių⁶. Jo grynojo proto koncepcija nenumato vietos empiriniam politikos mokslui. Ne todėl, kad gamtos pažinimo principai nesiduotų pritaikomi politikai, bet dėl netinkamo jos prigimties supratimo. Kanto nuomone, politika turi būti apmašoma remiantis morale. Moralinis suinteresuotumas yra svarbesnis už pažinimo neutralumą.

Grynojo proto kritika neįtikintų Kanto nusistatymu prieš empirinį politikos mokslą. Remiantis šia knyga, galima būtų teigti, kad jis transcendentalinės analitikos netaikė politikai. Jo požiūrį į politikos mokslą aiškiai suprasti padeda *Praktinio proto kritika*. Šis veikalas kalba apie moralės pirmenybę prieš mokslą. Kanto nuomone, gamta gali būti mokslo objektas, o moralė – ne. Šis įsitikinimas lemia jo galimą empirinio politikos mokslo kritiką. Ne todėl, kad gamtos mokslų metodų neįmanoma taikyti politikai, bet tiesiog jais pagrįstas politikos pažinimas prasilenkia su morale. Empirinis politikos mokslas reiškia politikos demoralizaciją. Šis Kanto argumentas politikos mokslininkams atrodytų nesvarbus. Tačiau vokiečių filosofo kritika gilesnė – moralę apeinantis empirinis politikos mokslas keičia politikos prasmę. Net jeigu pirmoje *Kritikoje* Kantas neatmestų politikos mokslo, tai daryti jį verstų antroji *Kritika*. Pirmoji kritika leidžia sakyti, kad transcendentalinės analitikos tyrimas neliečia politikos. Kanto nuomone, neįmanomas empirinis politikos mokslas, nes neįmanomas mokslinis idėjų pažinimas. Idėjos reprezentuoja juslinio referento neturinčius principus. Idėja skirtingu laiku gali būti siejama su skirtingais reiškiniais. Kantas kritikuotų šios aplinkybės nepaisymą. Jo nuomone, politiką pažįstantys empirikai negali remtis vien faktais, nes šalia jų veikia idėjos. Mokslininkai empirinio referento neturinčias idėjas nepagrįstai tyrinėja kaip reiškinius.

Empirinis politikos mokslas akivaizdžiai nieko nekeistų Kanto transcendentalinėje estetikoje, logikoje ir intelektualinių sąvokų sche-

⁶ Kanto laikais buvo užuominų apie empirinį politikos mokslą. Tai rodo Davido Hume'o „That Politics May be Reduced to a Science“, in D. Hume, *Political Essays* (Cambridge University Press, 2012), 4–15. Palyginus su Kanto politine filosofija, Hume'o požiūris yra gana empirinis, tačiau jo dar negalima priskirti sociologijai.

miškumo sampratoje. Pirma didelė permaina atsiranda skaitant jo transcendentalinę dialektiką, ir tai atsitinka dėl politikos ryšio su idėjomis. Norėdamas apginti empirinį politikos mokslą, Kantas turėtų neleistinai išplėsti intelekto teoriją. Šis išplėtimas reikštų mokslinio pažinimo ir moralės ribų nepaisymą. Praktinio proto taisyklės atsiranda iš proto, o ne intelekto. Tai reiškia, kad protas nėra tapatus empirinio pažinimo objektams. Kanto žodžiais, „[P]raktinė taisyklė visada yra proto produktas“⁷. Tai reiškia, kad praktinis protas tiesiogiai determinuoja valią ir šiuo požiūriu ryškiai skiriasi nuo empirinės reiškinų determinacijos, nesvarbu, ar kalbama apie gamtos, ar apie visuomenės reiškinų determinaciją:

<...> ar nereikalauja mokslo prigimtis empirinę dalį visada rūpestingai atskirti nuo racionaliosios ir prieš tikrąją (empirinę) fiziką išdėstyti gamtos metafiziką, o prieš praktinę antropologiją – dorovės metafiziką, rūpestingai pašalinus iš jos visą empirinę medžiagą?⁸

Mokslas negali pažinti priežastinių ryšių ten, kur prasideda iš laisvės kylantis priežastingumas. Politikos mokslininkai šiuo atveju galėtų sakyti, kad jų nedomina laisvės prigimties klausimas. Žvelgiant iš Kanto perspektyvos, tai reikštų moralės nesupratimą. Iš laisvės kylančią determinaciją galima vadinti moraline, nes ji skiriasi nuo gamtos mokslų determinacijos. Kantas kalba apie du skirtingus – gamtinį ir laisvą – priežastingumus. Pirmasis tinka empiriniams reiškiniams pažinti, o antrasis kalba apie iš laisvės kylantį priežastingumą. Politikos subjektas yra determinuotas veikėjas, tačiau kaip moralės subjektas turi būti suvoktas kaip esantis anapus visų determinacijų. Tai reiškia, kad asmuo nepriklauso nuo gamtinio ir socialinio priežastingumo. Politinių reiškinų pažinimas neatskiriamas nuo Kanto antrosios patyrimo analogijos – visi kitimai vyksta pagal priežasties ir padarinio dėsnį. Tačiau, reikia pridurti – asmuo nėra vien išorinių veiksnių padarinys. Pagal gamtos mokslų kanonus sukurtas politikos mokslas

⁷ I. Kantas, *Politiniai traktatai*, vertė A. Gailius ir G. Žukas (Vilnius: Aidai, 1996), 31.

⁸ I. Kantas, *Dorovės metafizikos pagrindai*, vertė K. Rickevičiūtė (Vilnius: Mintis, 1980), 9.

negalėtų būti vadinamas žmogaus mokslu. Žmogus nėra vien gamta, ir tai įrodo moralė. Moralinio išsipareigojimo besilaikantys politinio sąmokso dalyviai visada laimi prieš sąmokso nežinančius, tačiau jo sukurtus padarinius nagrinėjančius politikos mokslininkus.

Galima klausti, ar politikos mokslo pasirodymas kaip nors iš esmės pakeistų Kanto pažinimo teoriją? Tai sudėtingas klausimas, nes klausiama apie tai, ko pats autorius neaptarė. Tačiau tai nėra vien tuščio smalsumo skatinamas klausimas. Pirmosios *Kritikos* pabaigoje Kanto pateiktas „grynojo proto kanonas“ rodo, kad jo architektonikoje nėra vietos empiriniam politikos mokslui. Kantas būtų prieš pagal gamtos mokslų kanonus sumodeliuoto empirinio politikos mokslo kišimąsi į praktinio proto sritį. Jo filosofija pagrįsta aiškiu mokslinio pažinimo ir praktinio proto atskyrimu. Empirinis politikos mokslas, įskaitant kitus socialinius mokslus, nepaiso Kanto teorinio ir praktinio proto perskyros. Jo praktinio proto pirmenybės idėja nesuderinama su empirinio politikos mokslo idėja⁹. Politikos mokslininkų neutralumą vertybėms Kantas apibūdintų kaip demoralizaciją. Remiantis jo fakto ir vertybės perskyra, galima teigti, kad jis pasisakytų prieš vertybėms neutralų politikos mokslą. Jo nuomone, politinių dalykų suvokimas priklauso nuo moralės. Valstybės, demokratijos ar revoliucijos sąvokos negali būti suprastos be jų moralinės interpretacijos. Veikale *Į amžinąją taiką* Kantas aptaria revoliucijos sėkmės ir nesėkmės atvejus. Revoliucijai pralaimėjus jos organizatoriai tampa nusikaltėliais, o laimėjus – naujos tvarkos steigėjais. Empirinio politikos mokslo atstovams nėra skirtumo tarp šių baigčių. Tiksliau, jie visada stovi politinę kovą laimėjusiųjų pusėje.

Friedrichas Nietzsche'ė kalbėjo apie dviejų kamerų sąmonės – skirtos mokslui ir ne mokslui priimti – būtinumą¹⁰. Tai atitinka pa-

⁹ „Tik teorinis požiūris gali derėti su mokslu; ir vien praktinis požiūris dera su morale.“ O. S. O'Neill, „Kant on Reason and Religion“, *Tanner Lectures on Human Values* 18 (1997): 273.

¹⁰ F. Nietzsche, *Žmogiška, pernelyg žmogiška*, vertė A. Tekorius (Vilnius: Alma littera, 2008), 158.

grindinę Kanto filosofijos intenciją. Jis reikalavo atskirti mokslą ir moralę. Politikos mokslas negalėtų būti pirmosios – mokslui skirtos – „kameros“ dalis. Johnas Rawlsas yra vienas ryškiausių Kanto įtaką patyrusių autorių, tačiau jo atsisakymas skirti politiką ir mokslą prasilenkia su vokiečių filosofo intencijomis. Rawlso politinio liberalizmo koncepcija reikalauja teisingumą atskirti nuo piliečių moralinių, religinių ir filosofinių įsitikinimų, tačiau nė žodžiu neužsimena apie mokslo vaidmenį¹¹. Jis kalbėtų apie mokslo nešališkumą vertybėms, tačiau, žvelgiant iš Kanto praktinio proto perspektyvos, šis nešališkumas yra šališkas moralės atžvilgiu. Rawlsas mokslo nesuvokia kaip politikos supratimą deformuoti galinčio veiksnio. Tuo jis skiriasi nuo mokslinį pažinimą ir moralę, o kartu ir politiką, atskirti reikalavusio Kanto. Ronaldas Dworkinas savo oponento Rawlso požiūrį į moralę apibūdina kaip mokslinę šios srities kolonizaciją. Jo žodžiais, „[M]oralės tiesa žmogui yra nesunkiai pasiekama, o tai ne visada atsitinka su mokslo tiesa“¹². Šis požiūris labiau atitinka Kanto intencijas. Vokiečių filosofas buvo įsitikinęs, kad moralės dėsnis nepriklauso nuo mokslo. Tai asmens ontologinis pagrindas, kurio negalima sieti su mokslu. Moralės nereikia ieškoti taip, kaip ieškoma hipotezių ir teorijų įrodymo, nes tai visiems pažįstamas dalykas.

Rawlso mokslo poveikio politikai nesuvokimas rodo per paskutinius du amžius įvykusią permainą. Politikos mokslininkai nustojo kalbėti apie Kanto įvestą praktinio proto pirmenybės principą. Rawlsas Kantui priekaištuoja dėl jo politikos priklausomybės nuo moralės. Vokiečių filosofas atmestų šį priekaištą ir tvirtai gintų politikos supratimo subordinaciją moralei. Kanto nuomone, moralė yra pagrindinis politikos supratimą formuojantis veiksnys. Šį įsitikinimą jis perėmė iš Jeano-Jacques'o Rousseau, kurio mintis apie moralės prieinamumą visiems tapo jo pažiūrų pagrindu. Viename iš užrašų Kantas pažymi, kad Rousseau jį išmokė pasitikėti paprastų, mokslo

¹¹ J. Rawls, *Politisinis liberalizmas*, vertė A. Degutis (Vilnius: Eugrimas, 2002), 89.

¹² R. Dworkin, *Justice for Hedgehogs* (Cambridge, Massachusetts; London, England: The Belknap Press of Harvard University Press, 2011), 122.

ir filosofijos neragavusių žmonių moralės supratimu¹³. Jo nuomone, moralei suprasti nereikia mokslininkų. Ne tik nereikia, bet galima sakyti dar griežčiau – mokslininkai iškreipia jos vaidmens supratimą. Šis įsitikinimas Kantą padaro pozityvizmo filosofijos kritiku¹⁴. Tiesa, tik iš dalies, nes jis su pozityvistais sutartų dėl gamtamokslinio pažinimo sampratos¹⁵. Jo nuomone, neįmanomas mokslu grįstas praktinis protas:

<...> mūsų, žmonių, kelias į *išmintį*, jei jis turi būti patikimas, o ne neišeinamas ir klaidinantis, neišvengiamai turi eiti per mokslą; betgi tik mokslą užbaigus galima įsitikinti, ar jis veda į tikslą.¹⁶

Galima sakyti, kad po Kanto atsiradęs politikos mokslas, arba politinė sociologija, vykdo moralės kolonizaciją. Tai net mokslu nevadintina moralės kolonizacija, nes politikos mokslas nevertas tikro mokslo vardo. Pirmiau pateiktoje Kanto citatoje ypač svarbi yra teiginio pabaiga – „tik mokslą užbaigus galima įsitikinti, ar jis veda į tikslą“. Mintis

¹³ I. Kant, *Notes and Fragments*, trans. C. Bowman, P. Guyer ir F. Rauscher (Cambridge University Press, 2005), 7. Rousseau Kantą paskatino atsisakyti filosofijos sureikšminimo moralės reikaluose. Abiejų autorių nuomone, filosofija nėra išskirtinė moralės formuotoja. „Rousseau Kantą visiems laikams padarė paprastų žmonių moralinių sugebėjimų gynėju.“ J. B. Schneewind, *The Invention of Autonomy. A History of Modern Moral Philosophy* (Cambridge University Press, 1998), 490. Gerhardo Krügerio pastebėjimu, Rousseau samprotavimai apie moralę turėjo lemiamą įtaką Kanto filosofijos raidai, *Philosophie Und Moral in Der Kantischen Kritik* (Tübingen: Mohr Siebeck Verlag, 1967), 58–62. Panašios pozicijos laikosi ir Ernstas Cassireris – „Kant and Rousseau“, *Rousseau-Kant-Goethe*, trans. J. Gutmann, P. O. Kristeller ir J. H. Randall, Jr. (Princeton: Princeton University Press), 1–18.

¹⁴ Martino Heideggerio nuomone, neokantinių susidomėjimas Kanto filosofija XIX a. antroje pusėje „išgelbėjo pozityvizmą nuo visiško nukrypimo į faktų sudievinimą“. Martin Heidegger, *What is A Thing?* trans. W. B. Barton ir V. Deutsch (South Bend: Gateway Editions, 1967), 60.

¹⁵ Kantas gali būti siejamas su loginiu pozityvizmu, tačiau tik gamtos aiškinimo srityje. Net arčiausiai socialinių mokslų esanti jo teisės filosofija netenkina pozityvizmo reikalavimų. R. Alexy, „Kant’s Non-Positivist Concept of Law“, *Kantian Review* nr. 4 (2019): 497–512. Išimtis yra Hanso Kelseno teisės teorija. S. Paulson, „The Neo-Kantian Dimension of Kelsen’s Pure Theory of Law“, *Oxford Journal of Legal Studies* nr. 3 (1992): 311–332.

¹⁶ I. Kantas, *Praktinio proto kritika*, vert. R. Plečkaitis (Vilnius: Mintis, 1987), 166.

apie mokslo užbaigimą reiškia jo peržengimą ir įžengimą į praktinio proto teritoriją. Tik nubrėžus ribą mokslui galima pereiti prie praktinio proto dalykų. Vertybėms neutralus politikos mokslas gausina jam aktualias teorijas, bet neturi ryšio su kasdienio pasaulio žmonių politiniais įsitikinimais. Kantas mokslo niekada netaikė ten, kur veikia moralė. Laisvas žmogus nėra išorinių veiksnių padarinys. Mokslinio determinizmo principai tinka gamtos reiškiniams, o ne politikai.

Empirinio politikos mokslo statusas

Apribodamas mokslo pretenzijas ir pripažindamas praktinio proto pirmenybę, Kantas kalbėtų apie empirinio politikos mokslo beprasmiškumą. Tai galima pagrįsti dviem jo darbuose randamais argumentais. Pirma, empirinis politikos mokslas netiesiogiai demoralizuoja politikos suvokimą. Antra, perkeldamas gamtos pažinimo principus, šis mokslas iškraipo politinės tikrovės supratimą. Mokslas pažįsta reiškinius, o moralė turi sąlytį su tuo, ką Kantas vadina daiktu savaime. Jis tikriausiai sakytų, kad mokslininkų samprotavimai apie politiką prieštarauja praktinio proto idėjai: „<...> grynas praktinis naudojimasis protu – tai moralės dėsnių nustatymas.“¹⁷ Tik moralė teikia patikimus veiklos orientyrus. Kantas nekalbėjo apie vėlesnių filosofų darbuose aptinkamą mokslinio ir ikimokslinio pažinimo skirtumą. Užuoat tai daręs jis naudojo teorinio ir praktinio proto perskyrą. Jo nuomone, praktinis protas priklauso nuo moralės. Kantas neabejojo gamtos mokslų pažinimo objektyvumu, tačiau ryšį su noumenais, jo nuomone, turi tik moralė. Empirinis politikos tyrimas ją pažemintų iki reiškinio. Likus tik reiškiniams, būtų neįmanoma kalbėti apie asmenį. Apsiribodami reiškiniais, mokslininkai nepažįsta iš laisvės kylančio asmens, kuris vienintelis vertas tikrovės vardo. Svarbiausia savo dalimi asmuo „<...> priklauso ir galimam vien tik mąstyti pasauliui“¹⁸. Būtent šio svarbaus aspekto nemato mokslininkai.

¹⁷ I. Kantas, *Politiniai traktatai*, p. 177.

¹⁸ I. Kantas, *Praktinio proto kritika*, p. 107.

Kanto *Grynojo proto kritika* pagrįsta įsitikinimu, kad moralės subjektas nėra vien reiškiny. Moralė yra pagrindinis asmens vienin-gumą užtikrinantis veiksnys. Be jos asmuo prarastų savęs suvokimą. Išnykus moralei, būtų neįmanoma kalbėti apie atsakingai veikiančią politikos subjektą. Tapęs mokslinio pažinimo objektu, asmuo iš moralės subjekto virstų išorinių aplinkybių padariniu. Kantas empirinių politikos mokslų atstovams priekaištautų dėl jų per menko dėmesio šiai aplinkybei. Mokslininkus domina ryšiai tarp reiškinių, tačiau politika turi ryšį su asmeniu kaip visuma. Mokslinis pažinimas politiką išskaido į daug atskirų priežasčių – ekonomiką, kultūrą, klimatą, religiją ir papročius, tačiau nemato svarbiausio veiksnio – asmens. Nelieta vietos tam, ką antrojo *Grynojo proto kritikos* leidimo pratar-meje Kantas pavadino tikėjimo pagrindu. Dingsta ne tik moralės, bet ir gamtinės žmogaus prigimties suvokimas. Politikos mokslininkų darbuose nerasime gamtinių politikos determinacijų tyrimo, kuriam, atrodytų, geriausiai pritaikyti jų metodai. Empirinis politikos mokslas veikia tarp gamtos ir moralės. Politikos mokslininkai vengia moralės pažinimo ir kartu netiria gamtinių determinacijų.

Kantas turėjo aiškų gamtos mokslo supratimą, tačiau nė žodžiu neužsimena apie empirinio politikos mokslo galimybę. Ne vien todėl, kad jo laikais šio mokslo dar nebuvo. Politinė sociologija nuo pat pradžių netelpa į jo grynojo proto kanoną. Kantas praktinį protą supranta kaip nepriklausantį nuo išorinių determinantų. Jo nuomone, asmuo yra daiktas savaime ir noumenas. Tai absoliutus iš laisvės kylančios būties pagrindas. Kantas neatmeta gamtinės ir socialinės determinacijos, tačiau yra įsitikinęs, kad asmens neįmanoma pažinti moksliskai. Gamtos mokslų priežastiniai ryšiai skiriasi nuo asmens sugebėjimo veikti pagal moralės dėsnį. Mokslas pažįsta reiškinius, o asmuo nėra vien reiškiny. Žmogaus protas būtinai peržengia reiškinius. Asmuo ir save peržengia kaip reiškinį. Kantas jį vadino tikslu savaime:

Iš viso to, kas sukurta, viskas, kas tik norime ir kam turime nors kiek galios, gali būti panaudota *tik kaip priemonė*; tik žmogus, o su juo ir kiekviena protinga sukurtoji būtybė, yra *tikslas pats savaime*.¹⁹

¹⁹ *Ibid.*, p. 107.

Empiriniam politikos mokslui Kantas priekaištautų dėl netiesioginio asmens nuvertinimo. Politikos mokslo determinizmas jam atrodytų kaip dogmatinė metafizika²⁰. Politikos mokslininkai sako esą kritiškai, tačiau iš tikrųjų laikosi metodologijos dogmų. Kantui nebuvo skirtumo tarp metafizikos ir empirinio dogmatizmo. Jis tik asmenį suvokė kaip nekintamą būties pagrindą. Tai paradoksalus būties pagrindas – jo objektyvus realumas įrodomas ne remiantis gamta, o subjektyviu protu. Tai reiškia, kad išorinius priežastinius ryšius sureikšminantis empirinis politikos pažinimas pagrįstas klaidingomis prielaidomis. Svarbiausia iš jų yra įsitikinimas, kad politiką galima pažinti iš gamtos mokslų paimtais metodais.

Kanto nuomone, praktinis protas pajėgus nurodyti, kaip žmogui elgtis. Šio proto balsas yra nenuitildomas, neatremiamas ir kelia absoliučius bei universalius reikalavimus. Kanto žodžiais:

<...> praktiniai reikalai verčia *kasdienišką žmonių protą* peržengti savo reikalų ratą ir įžengti į *praktinės filosofijos* sritį, kad ten galėtų gauti žinių ir aiškių nurodymų apie savo principo šaltinį ir apie tikrąjį to principo paskirtį <...>.²¹

Žmonėms nereikia mokslo tyrinėjimais randamos moralės tiesos, nes ji visiems po ranka. Tą patį galima pasakyti ir apie nuo kategorinio imperatyvo priklausančią politiką. Mokslininkų pastangos pažinti politiką savo reikšme nusileidžia eilinių piliečių moralinei savivokai. Kanto žodžiais, praktinio proto, arba tiksliau – moralės, balsas „<...> suprantamas netgi paprasčiausiam žmogui“²². Moralei nereiki-

²⁰ Roberto Spaemanno nuomone, L. G. A. de Bonaldas pirmasis metafiziką pradėjo keisti naujo tipo „metafizine sociologija“. Robert Spaemann, *Der Ursprung der Soziologie aus dem Geist der Restauration. Studien über Louise-Gabriel de Bonald* (Stuttgart: Klett Cotta, 2021), 35–37, 212–214. Edwardas Cairdas teigia, kad Auguste’as Comte’as daug kalbėjo apie „patyrimą“, tačiau „niekada nekėlė ar nesuprato kantiškojo klausimo „kas yra patyrimas?“ Jei jis būtų tai padaręs, būtų supratęs, kad jo vadinamoji pozityvioji mintis yra tokia pat metafizinė kaip ir realistų ar nominalistų“. Edward Caird, *The Social Philosophy and Religion of Comte* (Glasgow: J. Maclehose and Sons, 1885), 68.

²¹ I. Kantas, *Grynojo proto kritika* (Vilnius: Mintis, 1982), 31.

²² I. Kantas, *Praktinio proto kritika*, p. 51.

kia mokslinių tyrinėjimų, nes jos pagrindiniai principai įrašyti žmogaus prigimtyje²³. Tai akivaizdus Kanto priklausomybės nuo Rousseau įrodymas²⁴. Neįmanomas mokslinis moralės pažinimas, nes tai reikštų absurdą – mokslinį laisvės pažinimą. Politikos mokslininkai gali tyrinėti priežastinius ryšius tarp reiškinių, o ne laisvę. Net griežtai laikantis determinizmo principų neįmanoma visiškai apeiti laisvės klausimo. Kanto žodžiais, „<...> kiekvienai turinčiai valią protingai būtybei turime priskirti ir laisvės idėją“²⁵. Laisvės neįmanoma įrodyti teoriškai, tačiau ji turi būti pripažinta kaip praktinis postulatas.

Kanto menkas dėmesys politikos filosofijai savaime yra daug pasakantis faktas. Kantas pirmiausia analizavo moralę, kuri yra neabejotinas jo politinės filosofijos pagrindas. *Praktinio proto kritika* priskirtina moralės filosofijai. Kantas tik moralei pripažino ontologijos statusą. Be jos politika neišvengiamai taptų reiškiniu. Jis net teisę vadino „morale esančią teisės teoriją“²⁶. Šiuo požiūriu politika yra šiek tiek panaši į reiškinį. Ta prasme, kad pagrindinis daikto savaime srities vaidmuo tenka moralei²⁷. Tačiau šiai interpretacijai prieštarauja Kanto fenomeno ir noumeno perskyra. Praktinis protas liečia noumenų sritį, todėl neįmanoma, kad politika būtų tik reiškinys. *Praktinio proto kritikoje* nėra net užuominos apie politiką. Kalbėdamas apie ją, Kantas nenurodo nieko panašaus į kategorinį imperatyvą, išskyrus

²³ „Kantas dažnai primena, kad moralės dėsniui visiškai nereikia subtilių argumentų; jis remiasi kasdieniu arba paprastu protu.“ G. Deleuze, *Kant's Critical Philosophy. The Doctrine of Faculties*, trans. H. Tomlinson ir B. Habberjam (London: The Athlone Press, 1984), 35. Kategorinio imperatyvo paprastumą Kantas suvokė kaip savaime rodantį jo pagrįstumą. Wilhelm Hennis, *Politik und praktische Philosophie* (Stuttgart: Klett-Cotta, 1977), 36.

²⁴ Kantas mokslininkams priekaištuoja dėl atitrūkimo nuo moralinio gėrio ir blogio klausimų. I. Kant, *Notes and Fragments*, p. 6.

²⁵ I. Kantas, *Dorovės metafizikos pagrindai*, p. 86.

²⁶ Hansas Vaihingeris Kanto idėjos sampratą vadina terminu „euristinė fikcija“. Tarkime, niekas empiriškai neatitinka laisvės idėjos, tačiau ji yra vienas iš praktinio proto pagrindų. H. Vaihinger, *The Philosophy of "As if". A System of the Theoretical, Practical and Religious Fictions of Mankind* (Martino Publishing, 2009), 293.

²⁷ Kantas vartoja vidinės ir išorinės įstatymų leidybos sąvokas. Pirmoji apibūdina etiką, antroji – teisę. I. Kant, *Die Metaphysik der Sitten* (Berlin: Verlag von L. Heimann, 1870), 20.

„transcendentalinę teisės viešumo formulę“²⁸, kuri labiau yra teisės, o ne politikos principas. Moralės dėsnis tiesiogiai determinuoja žmonių valią, o to negalima pasakyti apie reiškinių pasaulio determinaciją. Politika sudaryta iš daugybės išorinių determinantų. Atskirta nuo moralės, ji prarastų ontologinį pagrindą, be kurio dingtų mokslininkų nustatomų priežastinių ryšių prasmės supratimas. Nelikus moralės pagrindo, mokslininkai pradėtų sieti bet kuriuos atsitiktinius reiškinius. Be moralės dėsnio jie vieną reiškinį galėtų sieti su bet kuriuo kitu reiškiniu. Kantas tai vadino „s sofistiniu pseudomokslu“: „<...> negali būti nieko beprasmiškiau, kaip savo teiginius metafizikoje – iš grynojo proto kilusioje filosofijoje – grįsti tikėtinumu ir spėjimais.“²⁹

Politikos mokslas ir metafizika

Kantas skiria dvi priežastingumo rūšis – gamtos mechanizmą ir iš asmens laisvės kylantį priežastingumą. Lygiai taip pat jis nurodo dviejų rūšių – gamtos ir moralės – dėsnius. Moralės dėsnis dar vadinamas kategoriniu imperatyvu. Remiantis šiuo dualizmu galima dauginti filosofinių dualizmų skaičių – intelektas ir protas, fenomenas ir noumenas, teorinis ir praktinis pažinimas, stebėjimas ir veiksmas. Politikos mokslininkai savo priežastinius aiškinimus konstruoja ne kaip veikėjai, o kaip stebėtojai. Kas veikiančiam žmogui atrodo kaip laisvas pasirinkimas, jie paverčia padariniu, taip iš esmės pakeisdami dalyko supratimą. Kanto nuomone, intelektas pažįsta ryšius tarp reiškinių, o protas grindžiamas idėjomis. Empirinis politikos mokslas netelpa į šią Kanto klasifikaciją. Politikos mokslininkai sėdi ant dviejų kėdžių – kalbėdami apie faktus, jie kartu naudoja idėjas. Tačiau susidūrę su politiką formuojančiomis idėjomis, jie pradeda tirti tai, kas nėra jų objektas. Idėjos kalba apie empiriniam patyrimui nepažįstamus dalykus. Tarkime, ištyrus demokratinius rinkimus, pažįs-

²⁸ I. Kantas, *Politiniai traktatai*, p. 161.

²⁹ I. Kantas, *Prolegomenai kiekvienai būsimai metafizikai, galėsiančiai būti mokslu*, vertė R. Plečkaitis (Vilnius: Mintis, 1972), 169.

tamas konkretus piliečių elgesys, o ne demokratijos idėja. Politikos mokslininkai nuo konkrečių fenomenų neleistinai peršoka prie idėjų. Demokratijos neįmanoma stebėti kaip reiškinių, nes tai visumos apibūdinimas. Kanto žodžiais, „<...> visuma lieka neišsprendžiama problema, nes mes jos niekada negalime pateikti vaizdžiai“³⁰. Empirinis politikos mokslas negali dalyvauti ginčuose dėl idėjų. Kanto nuomone, politiką galima apibūdinti kaip reiškinį, tačiau, pažvelgus plačiau, ji peržengia juslinį patyrimą ir priklauso proto, o ne intelekto sričiai. Nors Kantas kalbėjo tik apie transcendentalines idėjas, jo požiūrį galima išplėsti ir politinėms idėjoms.

Grynojo proto kritika rodo, kad metafizika negali būti mokslas, nes, greta kitų dalykų, nepajėgia išspręsti laisvės ir būtinumo antinomijos. Kanto oponentai čia galėtų sakyti, kad empirinis politikos mokslas neatmeta laisvės, bet ja nesidomi. Kantas į tai atsakytų, kad be laisvės neįmanoma suprasti moralės, o per ją – politikos. Jo nuomone, politikos pažinimas negali nekreipti dėmesio į laisvę. Praeities įvykius galima suvokti pagal gamtos reiškinį determinacijos analogiją, tačiau į ateitį nukreipti įvykiai šiai analogijai netinka. Ateitis visada yra iš laisvės kylantis nenumatomumas. Po įvykio nėra prasmės ieškoti aiškaus atsakymo į klausimą, kodėl tai įvyko, nes tam galima nurodyti daug priežasčių. Reiškinių pasaulis visada reiškia begalę priežasčių, ir todėl jų mokslinis tyrinėjimas turi baigtis begaliniu regresu. Gamtos mokslų stiliumi tyrinėdami politiką, mokslininkai pasimeta priežasčių ir padarinių kombinatorikoje. Tas pats fenomenas skirtingais atvejais gali būti ir determinantas, ir determinuotasis. Kantas politikos mokslininkams pirmiausia priekaištautų dėl jų proto sampratos:

Kadangi pats protas nėra reiškinys ir jis visai nesubordinuotas jokioms juslumo sąlygoms, tai jame pačiame jo priežastingumo atžvilgiu nėra jokio nuoseklumo laike, ir, vadinasi, jam nepritaikomas dinaminis gamtos dėsnis, apibrėžiantis nuoseklumą laike pagal taisykles.³¹

³⁰ I. Kantas, *Grynojo proto kritika*, p. 284.

³¹ I. Kantas, *Dorovės metafizikos pagrindai*, p. 10.

Moralės vaidmens nesupratimas yra ne tik moralės, bet ir pažinimo problema. Kanto nuomone, šie dalykai gali būti atskirti tik pažįstant gamtą. Perėjus prie praktinio proto klausimų, o tai reiškia ir politikos, neįmanoma griežtai atskirti moralės ir pažinimo. Politika nėra vien mechaninių priežasčių rinkinys, bet priklauso nuo piliečių moralinių ir metafizinių įsitikinimų. Kanto žodžiais, „<...> metafizikos ir moralės sąvokos negali būti jutimiško stebėjimo objektas“³². Tai reiškia, kad jomis grindžiamas politikos pažinimas taip pat negali būti grynai empirinis.

Filosofinei rekonstrukcijai pasiduodančią vokiečių filosofo polemiką su empiriniu politikos mokslu labiausiai skatintų jo siekis moralę iškelti aukščiau kitų determinantų. Jo garsųjį pasakymą, kad „<...> tikroji politika negali žengti žingsnio, neparodžiusi pagarbos moralei“³³, galima perfrazuoti į teiginį, kad mokslininkams būtina rodyti pagarbą moralei. Nors Kantas kalbėjo apie veiksmus, o ne pažinimą, pastarasis taip pat nėra laisvas nuo moralės. Martino Heideggerio nuomone, Kantas sukūrė „<...> radikaliai naują ontologijos esmės apibrėžimą“³⁴. Kantas neneigtų, kad mokslininkai suteikia informacijos apie politiką, tačiau pridurtų, jog tai moralės požiūriu nereikšminga informacija. Jo žodžiais, „<...> tik moralė ir žmogus, kiek jis pajėgus būti moraliu, gali turėti orumą“³⁵. Tai yra asmuo turi save suvokti kaip moralės kūrėją, o ne jos padarinį. Kantas sakytų, kad politikos mokslininkai rūpinasi kainomis, o ne orumu. Jo nuomone, visi kainą turintys dalykai gali būti pakeisti. Tik asmuo yra nepakeičiamas. Nors mokslas nėra tiesiogiai nukreiptas prieš asmens orumą, neigiamą poveikį daro jam būdingas ekvivalentų ieškojimas. Asmens orumo suvokimą mokslininkai pakeičia determinacijomis.

Būtina atminti, kad Kanto praktinio proto koncepcija yra bandymo atsakyti į klausimą „Kaip galima metafizika kaip mokslas?“ dalis.

³² I. Kantas, *Prolegomenai*, p. 148–149.

³³ I. Kantas, *Politiniai traktatai*, p. 160.

³⁴ M. Heidegger, *The Essence of Human Freedom. An Introduction to Philosophy*, trans. T. Sadler (London, New York: Continuum, 2002), 141.

³⁵ I. Kantas, *Dorovės metafizikos pagrindai*, p. 70.

Praktinis protas yra klausimo apie metafizikos moksliskumą atsakymo vieta. Metafizika negali būti mokslas, nes tai viena iš svarbiausių moralės sąlygų. Metafizikos neatsakytams klausimams Kantas randa praktinio proto srities atsakymus. Empirinio politikos mokslo atstovai mėgsta pabrėžti savo antimetafizinį nusistatymą. Kantas mąstė priešingai. Jo nuomone, praktinis protas neišsivaizduojamas be metafizikos. Jo požiūri į empirinį politikos mokslą suprasti padeda požiūris į empirinę psichologiją:

<...> ji [psichologija – A. J., L. J.] pereina į tą sritį, kurioje turi būti tikrojo (empirinio) gamtos mokslo vieta, būtent į *taikomosios* filosofijos sritį, kuri, tiesa, turi būti susijusi su grynąja filosofija, apimančia jos apriorinius principus, tačiau su ja nesuplakta.³⁶

Tai reiškia, kad empirinė psichologija turi būti atskirta nuo metafizikos³⁷. Kantas šios disciplinos ryšį su metafizika lygino su buveinės neturinčia ir laikinai prieglobstį radusia atėjūne. Panašiai jis kalbėtų ir apie empirinį politikos mokslą, tačiau siūlytų atsižvelgti į vieną svarbią aplinkybę – politika kaip pažinimo objektas negali būti priskirta gamtos mokslams. Empirinio politikos mokslo atstovai dėl to nesiginčytų. Tačiau jie turėtų pripažinti paradoksą – moksliskumo standartus imdami iš gamtos mokslų, jie kartu kuria jos objekto nepaisantį mokslą.

Kanto kategorinis imperatyvas savo visuotinumu panašus į gamtos dėsni, tačiau jam nebūtinai mokslinis pažinimas. Christine'ės Korsgaard žodžiais, „[P]raktinio proto postulatą savo forma yra teorinis <...>, tačiau negali būti įrodytas kaip teoriškai teisingas arba klaidingas“³⁸. Nepaisant iš žmogaus laisvės kylančio blogio, moralė yra daug patikimesnis veiklos orientyras, negu empirinių mokslų atstovų nustatomi reiškiniių reguliarumai. Kanto žodžiais, „[M]okslas

³⁶ I. Kantas, *Grynojo proto kritika*, p. 577.

³⁷ Kanto nuomone, šis atskyrimas neįgyvendinamas. Psichologija yra artimesnė antropologijai, o ne gamtos mokslams. T. Mischel, „Kant and the Possibility of a Science of Psychology“, *The Monist* nr. 4 (1967), 622.

³⁸ Ch. Korsgaard, *Creating the Kingdom of Ends* (Cambridge: Cambridge University Press, 1996), 30.

(križiškai tiriamas ir metodiškai sudarytas) – tai siauri vartai, vedantys į išminties doktriną³⁹. Išmintis neišivaizduojama be moralės. Jai reikia ne tik pažinimo, bet ir dorybių išsiugdymo. Mokslininkai pažišta atskirus priežastinius ryšius, tačiau negali formuluoti preskriptyvinių teiginių. Kanto nuomone, empirizmas neišvengiamai veda į moralinį skepticizmą⁴⁰. Empirinis politikos mokslas taip pat netiesiogiai verčia užmiršti kategorinį imperatyvą ir taip palieka vien tik hipotetinius imperatyvus. Moralės subjektas be mokslo sugeba pažinti nesąlygišką dėsni, o mokslas kalba tik apie sąlygotus reguliarumus. Kantas čia pridurtų, kad gamtinio determinizmo primetimas praktiniam protui reiškia papročių išlaisvinimą, kai bet kas gali būti jungiama su bet kuo. Tarkime, politiką gali determinuoti piliečių išsilavinimas, klimatas, transportas, filmai, tikėjimas, ateizmas, šeima, požiūris į kūną ar boulingo žaidimas. Kartu kiekvienas iš šių determinantų gali būti priklausomas nuo politikos ir pripažįstamas jos padariniu.

Politika savo vaidmeniu Kanto praktinio proto koncepcijoje negali lygintis su morale. Tik pastaroji turi ontologiją, t. y. sau pakankamą pagrindą, kuris jau negali turėti kito pagrindo. Kantas nieko panašaus neranda politikoje. Net jo minėta transcendentalinė viešosios teisės formulė apibūdina tik teisę, o ne politiką⁴¹. Šiuo atveju dėmesį atkreipia pats „formulės“, o ne imperatyvo ar paliepimo terminų vartojimas. Ši formulė nieko neįpareigoja ir tik nurodo mąstymo kryptį. Būtina prisiminti, kad Kanto praktinio proto samprata apima ne tik moralę, teisę ir politiką, bet ir siekia Dievo idėją. Tai rodo tiesioginį jo politikos sampratos ryšį su metafizika. Praktinis protas pajėgus atsakyti į spekuliatyvaus teorinio proto neatsakytus klausimus apie laisvę, sielos nemirtingumą ir Dievą. Tai reiškia, kad politika negali būti atskirta nuo metafizikos. Émile'is Durkheimas siūlė socialinius

³⁹ I. Kantas, *Praktinio proto kritika*, p. 188.

⁴⁰ *Ibid.*, p. 71.

⁴¹ „<...> transcendentaline viešosios teisės formulė galima pavadinti šį teiginį: „Visi su kitų žmonių teise susiję poelgiai, kurių maksimos nesuderinamos su viešumu, yra neteisingi.“ I. Kantas, *Politiniai traktatai*, p. 161–162.

faktus suvokti kaip daiktus⁴². Kantas mąsto priešingai – visuomenės reiškinius būtina atskirti nuo proto sugebėjimo determinuoti valią:

Taigi, visame praktiniame pažinime moralės dėsniai drauge su savo principais ne tik iš esmės skiriasi nuo viso kito, kame yra kas nors empiriška, bet ir visa moralės filosofija ištisai remiasi savo grynąja dalimi.⁴³

Būdama dorovės metafizikos dalimi, politika turi ryšį ne tik su empiriniais reiškiniais, bet ir metafiziniais apmąstymais apie sielos nemirtingumą, pasaulį bei Dievą. Kanto praktinis protas atlieka anksčiau metafizikai rezervuotą vaidmenį. Tai, ką metafizikai pažįsta kaip teorinę galimybę – laisvę, sielos nemirtingumą ir Dievo idėją – praktinis protas paverčia tikrove. Akivaizdu, kad neįmanoma kažko paversti tikrove, jeigu to nebūtų anksčiau proto taikymo. Remiantis Kantu, empirinį politikos mokslą galima bandyti priskirti „pragmatinei antropologijai“⁴⁴. Jis apie tai užsimena *Dorovės metafizikos pagrinduose*, „empirinę etiką“ prilygindamas „praktinei antropologijai“⁴⁵. Vis dėlto politika negali būti šios antropologijos dalis. Jeigu empirinį politikos mokslą prilygintume Kanto antropologijai, tai būtų netikras empirinis mokslas, nes ši disciplina priklauso nuo filosofijos. Kanto žodžiais, be filosofijos „<...> visas įgytas pažinimas tėra fragmen-

⁴² Durkheimas buvo įsitikinęs, kad jo „socialinis daiktas“ yra Kanto noumeno atitikmuo. A. Valantiejus, *Kritinis sociologijos diskursas*, p. 336. Jis taip pat pabrėždavo kategorinio imperatyvo nepakankamumą visuomenei pažinti. R. Nisbet, *Sociologijos tradicija*, vertė D. Gudelis (Vilnius: Pradai, 2000), 147.

⁴³ I. Kantas, *Dorovės metafizikos pagrindai*, p. 10.

⁴⁴ „Kantas neigė, kad antropologija – teorinės žmogaus prigimties studijos – turi vietą dorovės metafizikoje.“ O. S. O’Neill, „Agency and Anthropology in Kant’s *Groundwork*“, *Kant’s Practical Philosophy Reconsidered*, ed. Y. Yovel (Springer Science+Business Media, B.V., 1989), 64. Patricko Friersono nuomone, Kanto antropologija yra susijusi su moralės klausimais. P. Frierson, *Freedom and Anthropology in Kant’s Moral Philosophy* (Cambridge University Press, 2003), 48. Manfredo Kuehno nuomone, Kantui antropologija nėra mokslinis pažinimas. M. Kuehn, „Kant’s Critical Philosophy and Its Reception – the First Five Years (1781–1786)“, *The Cambridge Companion to Kant and Modern Philosophy*, ed. P. Guyer (Cambridge University Press, 2006), 647.

⁴⁵ I. Kantas, *Dorovės metafizikos pagrindai*, p. 8.

tiškas ėjimas apgraibomis ir negali teikti mokslo⁴⁶. Antropologijai prilyginta politika netenkintų moksliskumo standartų. Kantas savo antropologiją formavo iš „žmogaus pažinimo namuose“, pažinimo per „bendravimą su savo miesto gyventojais ir kraštiečiais“ arba „kelionių aprašymų“. Tai reiškia, kad antropologijai prilygintas politikos mokslas būtų pagrįstas kasdieniais apmąstymais ir viešais politikų pasisakymais.

Numanomas kritinis Kanto požiūris į politikos mokslą nėra atsitiktinumas. Būdamas griežtas moralistas, šis autorius nesitaikytų su empiriniam politikos mokslui būdinga demoralizacija. Empirinis politikos mokslas prieštarauja Kanto politikos subordinacijai moralei. Be to, būtina prisiminti, kad jo praktinio proto koncepcija sprendžia metafizikos uždavinius. Tai retas atvejis, kai požiūris į politiką išauga iš to paties kamieno, kaip ir metafizika. Savo praktinio proto koncepcija Kantas nubrėžė ribas mokslui, o tai reiškia ir politikos mokslo apribojimą. Empirinio politikos mokslo kūrėjai griežtai atmestų Kanto *Praktinio proto kritikoje* rodomą palankumą moralės mistikai. Jo žodžiais, „[B]etgi apsisaugoti nuo praktinio proto *empirizmo* daug svarbiau ir labiau rekomenduotina, kadangi *misticizmas* vis dėlto dar derinasi su moralės dėsniu grynumu bei prakilnumu <...>⁴⁷. *Grynojo proto kritikoje* Kantas vengia net menkiausios simpatijos mistikai, tačiau viskas pasikeičia *Praktinio proto kritikoje*. Šiame veikale jis atvirai pripažįsta moralinio misticizmo pranašumą prieš moralinį empirizmą.

Grynojo proto kritikos antrojo leidimo pratarmė rodo, kad Kantui tikėjimas buvo itin svarbus: „<...> man teko pašalinti žinojimą, kad išlaisvinčiau vietą tikėjimui <...>“⁴⁸. Tikroji šio teiginio prasmė paaiškėja *Praktinio proto kritikoje*, kai Kantas pereina prie praktinio proto dialektikos. Tikėjimas Dievu tiesiogiai nedalyvauja samprotavimuose apie politiką, tačiau yra sudedamoji praktinio proto dalis.

⁴⁶ I. Kant, *Antropologija pragmatiniu požiūriu*, vertė R. Plečkaitis ir R. Rybelienė (Vilnius: Margi raštai, 2010), 9.

⁴⁷ I. Kantas, *Praktinio proto kritika*, p. 90.

⁴⁸ I. Kantas, *Grynojo proto kritika*, p. 47.

Kanto nuomone, be tikėjimo Dievu, arba aukščiausiu gėriu, mokslininkai negalėtų paaiškinti, kodėl jų tyrinėjimai tarnauja gėriui, o ne blogiui⁴⁹. Kantas metafiziką suvokė kaip praktinio proto dalį. Empirinio politikos mokslo atstovai laikosi antimetafizinės nuostatos. Požiūris į metafiziką yra Kanto ir empirikų požiūrio į politiką skirtumo paaiškinimas. Pirmasis metafiziką perkėlė į praktinį protą, o empirikai ją iš ten šalina. Kanto grynojo proto sistema nenumato vietos po jo mirties atsiradusiam empiriniam politikos mokslui. Šis politikos mokslas, arba politinė sociologija, būtų šio autoriaus kritikos objektas. Empirinis politikos mokslas prasilenkia su pagrindiniais jo filosofijos principais. Kanto darbai rodo neišnaudotą politikos mokslo galimybę. Jos pagrindinis principas būtų išskirtinis dėmesys moralei.

Išvados

Kanto epistemologijos, etikos, antropologijos ir kitos koncepcijos leidžia rekonstruoti jo galimą požiūrį į vėliau atsiradusį empirinį politikos mokslą. Kantas turėjo aiškų empirinių ir neempirinių mokslų skirtumo supratimą. Empirinis politikos mokslas savo pagrindiniais principais prieštarauja Kanto grynojo proto sampratai ir ypač jo praktinio proto koncepcijai. Empirinio politikos mokslo neutralumas vertybėms nesuderinamas su moralės pirmenybės idėja. Kantas moralę suvokia kaip praktinių reikalų, o tai reiškia ir politikos, pagrindą. Remiantis jo grynojo proto koncepcija, empirinis politikos mokslas turėtų būti priskirtas gamtos mokslams, o tai politikos požiūriu yra nesusipratimas. Kanto mokslškumo samprata susijusi su politikai netinkančia gamtos mokslų samprata. Politika priklauso nuo iš asmens laisvės kylančio priežastingumo. Tai nereiškia empirinio determinizmo nuvertinimo. Tiesiog Kantui svarbesnė yra moralė. Politikos mokslininkai sukėitė vietomis dalykus pagal pirmenybę. Kantas

⁴⁹ „Kanto sistema sukūrė humanistikos logikai pražūtingą schizmą, kai žmogų galima arba aiškinti, arba pripažinti laisvu, tačiau negalima rišliai ir nuosekliai teigti abiejų pozicijų vienu metu.“ S. S. Jones, „Kantian Philosophy and Sociological Methodology“, p. 104.

pirmenybę teikė moralei, o mokslininkai sureiškina empirinius determinantus.

Kanto ir vėliau atsiradusio empirinio politikos mokslo nesutariamai prasideda nuo jo transcendentalinės dialektikos koncepcijos. Politika negali būti grindžiama tik patyrimo faktais, nes dar veikia juslinių referentų neturinčios transcendentalinės idėjos. Kanto galimus nesutarimus su empirinio mokslo atstovais ypač užaštrintų jo grynojo proto antinomijų aiškinimas. Trečiosios antinomijos sprendimas veda į su empiriniu mokslu nesuderinamą praktinio proto sampratą. Skirtingai negu ryšių su metafizika atsisakantis empirinis politikos mokslas, Kanto praktinio proto koncepcija pagrįsta metafizikos klausimų perkėlimu į ją. Politikos mokslininkų bandymai politikai taikyti gamtos reiškinių pažinimo principus reikštų neleistiną asmens pažeminimą. Kantas su empirinio politikos mokslo atstovais pirmiausia diskutuotų dėl šio dalyko. Jis priekaištautų dėl laisvės, moralės ir žmogaus prigimties pažeminimo. Kanto moralės pirmenybės principas nesuderinamas su empirinio politikos mokslo determinizmu. Jo nuomone, moralinė požiūrio į politiką perspektyva yra svarbesnė už mokslinę. Be moralės asmuo prarastų savęs kaip laisvai ir atsakingai veikti galinčio politikos subjekto suvokimą. Tapęs mokslinio pažinimo objektu, jis iš subjekto virsta determinuotu objektu. Tai reikštų neleistiną asmens, pažinimo, praktinio proto, o kartu ir politikos, demoralizaciją.

Literatūra ir šaltiniai

- Alexy, Robert. „Kant’s Non-Positivist Concept of Law“. *Kantian Review* 24, nr. 4 (2019): 497–512. <https://doi.org/10.1017/S1369415419000281>.
- Caird, Edward. *The Social Philosophy and Religion of Comte*. Glasgow: J. Maclehose and Sons, 1885.
- Cassirer, Ernst. *Rousseau-Kant-Goethe*. Translated by Ames Gutmann, Paul Oskar Kristeller, and John Herman Randall, Jr. Princeton: Princeton University Press, 1945.
- Cohen, Alix. „Kant’s Concept of Freedom and the Human Sciences“. *Canadian Journal of Philosophy* 39, nr. 1 (2009): 113–135. <https://doi.org/10.1353/cjp.0.0035>.

- Dworkin, Ronald. *Justice for Hedgehogs*. Belknap Press: An Imprint of Harvard University Press, 2011.
- Frierson, Patrick R. *Freedom and Anthropology in Kant's Moral Philosophy*. Cambridge University Press, 2003. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511498121>.
- Gallie, W. B. „Kant's View of Reason in Politics“. *Philosophy* 54, nr. 207 (1979): 19–33. <https://doi.org/10.1017/S0031819100024852>.
- Heidegger, Martin. *What is A Thing?* Translated by W. B. Barton ir V. Deutsch. South Bend: Gateway Editions, 1967.
- . *The Essence of Human Freedom. An Introduction to Philosophy*. Translated by T. Sadler. London: New York: Continuum, 2002.
- Hennis, Wilhelm. *Politik und praktische Philosophie*. Stuttgart: Klett-Cotta, 1977.
- Hume, David. *Political Essays*. Cambridge: Cambridge University Press, 2012.
- Kantas, Imanuelis. *Politiniai traktatai*. Vertė A. Gailius ir G. Žukas. Vilnius: Aidai, 1996.
- . *Dorovės metafizikos pagrindai*. Vertė K. Rickevičiūtė. Vilnius: Mintis, 1980.
- Kant, Immanuel. *Notes and Fragments*. Translated by C. Bowman, P. Guyer ir F. Rauscher. Cambridge University Press, 2005.
- Kantas, Imanuelis. *Praktinio proto kritika*. Vertė R. Plečkaitis. Vilnius: Mintis, 1987.
- . *Grynojo proto kritika*. Vilnius: Mintis, 1982.
- . *Prolegomenai kiekvienai būsimai metafizikai, galėsiančiai būti mokslu*. Vertė R. Plečkaitis. Vilnius: Mintis, 1972.
- . *Antropologija pragmatiniu požiūriu*. Vertė R. Plečkaitis ir R. Rybelienė. Vilnius: Margi raštai, 2010.
- Korsgaard, Christine M. *Creating the Kingdom of Ends*. Cambridge: Cambridge University Press, 1996.
- Krüger, Gerhard. *Philosophie Und Moral in Der Kantischen Kritik*. Tübingen: Mohr Siebeck Verlag, 1967.
- Kuehn, Manfred. „Kant's Critical Philosophy and Its Reception – the First Five Years (1781–1786)“. In *The Cambridge Companion to Kant and Modern Philosophy*, edited by Paul Guyer, 630–664. Cambridge University Press, 2006.
- Jones, Susan Stedman. „Kantian Philosophy and Sociological Methodology“. *Sociology* 1 (1980): 99–111. <https://doi.org/10.1177%2F003803858001400106>.
- Mischel, Theodore. „Kant and the Possibility of a Science of Psychology“. *The Monist* 4 (1967): 599–622.
- Nietzsche, Friedrich. *Žmogiška, pernelyg žmogiška*. Vertė A. Tekorius. Vilnius: Alma littera, 2008.
- Nisbet, Robert A. *Sociologijos tradicija*. Vertė D. Gudelis. Vilnius: Pradai, 2000.
- O'Neill, Onora S. „Kant on Reason and Religion“. *Tanner Lectures on Human Values* 18 (1997).

- . „Agency and Anthropology in Kant’s *Groundwork*“. In *Kant’s Practical Philosophy Reconsidered*, edited by Y. Yovel. Springer Science+Business Media, B.V., 1989.
- Paulson, Stanley L. „The Neo-Kantian Dimension of Kelsen’s Pure Theory of Law“. *Oxford Journal of Legal Studies* 3 (1992): 311–332.
- Rawls, John. *Politinis liberalizmas*. Vertė A. Degutis. Vilnius: Eugrimas, 2002.
- Schneewind, Jerome B. *The Invention of Autonomy. A History of Modern Moral Philosophy*. Cambridge University Press, 1998.
- Spaemann, Robert. *Der Ursprung der Soziologie aus dem Geist der Restauration. Studien über Louise-Gabriel de Bonald*. Stuttgart: Klett-Cotta, 2021.
- Strauss, Leo. *What is Political Philosophy?* Chicago: The University of Chicago Press, 1959.
- Vaihinger, Hans. *The Philosophy of “As if”. A System of the Theoretical, Practical and Religious Fictions of Mankind*. Martino Publishing, 2009.
- Valantiejus, Algimantas. *Kritinis sociologijos diskursas. Tarp pozityvizmo ir postmodernizmo*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2004.